

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2.373.46;625

Н.П. Книшенко

СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ДОРОЖНЬОГО БУДІВНИЦТВА

У статті проаналізовані терміни дорожнього будівництва, що виникли внаслідок вторинної номінації – використання наявного в мові слова для називання наукового поняття. Цей найдавніший спосіб термінотворення називають семантичним, лексико-семантичним, оскільки змінюється семантика слів, що термінологізувалися. Доведено, що в сучасній дорожній термінології такі терміни постали внаслідок переосмислення загальноживаних слів та термінів інших галузей. Зауважено, що такі термінолексеми можуть бути як окремими словами, так і функціонувати в складі словосполучень.

Ключові слова: ДБ – дорожнє будівництво, термін, термінологія, УДБТ – українська дорожньо-будівельна термінологія, ТС – термінологічна система.

Кнышенко Н. П. Семантический способ образования терминов дорожного строительства. *В статье проанализированы термины дорожного строительства, которые возникли вследствие вторичной номинации – использования существующего в языке слова для называния научного понятия. Этот самый древний способ терминообразования называют семантическим, лексико-семантическим, поскольку меняется семантика слов, которые терминологизировались. Доказано, что в современной дорожной терминологии такие термины возникли вследствие переосмысления общепотребительных слов и терминов других отраслей. Отмечено, что такие терминолексеми могут быть как отдельными словами, так и функционировать в составе словосочетаний.*

Ключевые слова: ДС – дорожное строительство, термин, терминология, УДСТ – украинская дорожно-строительная терминология, ТС – терминологическая система.

Knyshenko N.P. Semantic method of road-building term formation. *The purpose of the article is studying the common words, which were termed as a result of secondary nomination, that is by semantic method, caused changing of a common word semantic owing to its reconsidering and adding technical connotation as well as the words that were retermed, that is changed their meaning in the process of transferring them from one branch to another (road-building) with some reconsideration of their meaning.*

The material under study makes it possible to segregate such terms in road-building, which appeared as a result of metaphorical perception of common words: names of alive creatures; names of household items; names of parts of body; names of diseases, physiological states.

Some terms change their meaning when transfer of existing lexemes from one branch to another at certain reconsideration.

Observation allows to make a conclusion that a part of Ukrainian road-building terms formed by lexical-semantic method is rather inconsiderable. Their emerging at the modern stage is not marked by frequency, however, it remains an urgent process based on the fact that common words become terms when terms from other branches take their place in the term field of road building, which is substantiated by a direct close connection between everyday speech and language of science and penetration of metaphor and metonymy into some term system as natural phenomena in whole.

Keywords: RB – road-building, term, terminology, URBT – Ukrainian road-building terminology, TC – term system.

Семантичний спосіб словотвору полягає передусім у термінологізуванні слів загальноновживаної лексики. При цьому термінами, утвореними таким способом, на думку Т.І. Панько, слід уважати як ті, що виникли внаслідок навантаження цілком новим лексичним значенням існуючих у східнослов'янських мовах слів, так і ті, що утворилися в результаті спеціалізації (довантаження) семантики загальноновживаних російських, українських і білоруських слів [1:110]. Цей спосіб називають ще лексико-семантичним, оскільки змінюється семантика слів, що термінологізувалися. Вони частково або повністю втрачають своє первинне значення.

Дослідженнями особливостей сучасної словотвірної семантики займалися такі вчені, як Л.О. Вакарюк, К.Г. Городенська, В.О. Горпинич, О.А. Земська, Є.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалик, О.С. Кубрякова, В.В. Лопатін, С.Є. Панцьо, В.Д. Пономаренко та ін. Питання термінологічного словотвору відображені в працях М.Д. Гінзбурга, М.С. Зарицького, А.П. Коваль, І.М. Кочан, Н.В. Нікуліної, Т.І. Панько, Л.М. Полюги, Л.О. Симоненко та ін.

Завданням статті є дослідження слів загальноновживаної лексики, які термінологізувалися внаслідок вторинної номінації, тобто семантичним способом, що зумовило зміну семантики загальноновживаного слова внаслідок переосмислення та надання технічного змісту, а також слів, що ретермінологізувалися, тобто змінили своє значення в процесі перенесення їх з однієї галузі в іншу (дорожньо-будівельну) з деяким переосмисленням.

Науковці спільні у твердженні, що продуктивність лексико-семантичного словотвору зумовлена принципом парадигматичної економії в мові [2: 17]. На думку В.П. Даниленко й В.С. Марченка, історично термінологізування слів пояснюється тим, що наукові поняття формуються на підставі узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу, на підставі «мовних понять», на які накладаються логічно опрацьовані наукові поняття. Лінгвістично це призводить до ускладнення семантичної структури слова, продукує омонімію, оскільки поряд із побутовими словами, що давно відомі мовцям, з'являються слова-терміни, які позначають певне наукове поняття. У своєму дослідженні В.С. Марченко стверджує, що терміни утворювалися лексико-семантичним способом активно тоді, коли виникали спеціальні виробництва, ремесла. У наші дні спостерігається послаблення його продуктивності, оскільки він менш здатний задовольняти вимоги словотвірної системи термінологічних рядів. Сучасні системи термінів не підпорядковані способам найменування за зовнішніми аналогіями. Рівень сучасної науки й техніки висуває чітко окреслені наукові принципи побудови найменувань із певними класифікаційними ознаками. Лексико-семантичний спосіб не може в переважній більшості забезпечити таку системність. Проте він ще продовжує відігравати певну роль у творенні термінів, бо має деякі переваги щодо інших способів, зокрема слова, утворені ним, короткі та легко запам'ятовуються [3: 38], тим більше, що «між словником науки і словником побуту існує прямий тісний зв'язок» [4: 6]. Л.М. Полюга зазначає, що «хоч наука прагне, щоб кожен термін був моносемантичним, але в умовах

розвитку знань це, по суті, стає не можливим. Термінологічні одиниці як словесні знаки в різних суміжних науках «обрастають» новими семантичними відтінками. Ці термінолексеми з такими семантичними відтінками не стають окремими лексичними одиницями, а лише різними семантичними відгалуженнями, які реалізуються у відповідних ділянках науки чи виробництва» [5: 79].

І.М. Кочан зауважує, що основні положення теорії номінації дають можливість уважати, що ономазіологічний базис термінів, утворених семантичним способом, винесено за межі терміна й ототожнюється з його дефініцією, тобто планом змісту, натомість сам термін (план вираження) є ономазіологічною ознакою [6: 6].

Для творення назв дорожнього будівництва також використовується і семантичний спосіб словотвору. Варто зауважити, що такі термінолексеми можуть бути як окремими словами, так і функціонувати в складі словосполучень. Досліджуваний матеріал уможлиблює виділення таких термінів ДБ, що виникли внаслідок метафоричного переосмислення слів загальноживаної лексики:

– **назв істот:** *бики* (масивні проміжні бетонні або кам'яні опори, на яких тримається міст), *баба* (важка підвісна довбня для забивання паль), *рибка* (металева накладка, що має витягнуту форму у вигляді ромба й перекриває стики в металевих конструкціях мостів);

– **назв предметів побуту:** *подушка щебенева* (шар щебеню, що укладається під фундамент опори з метою вирівнювання основи), *башмак металевий* (металевий елемент на нижньому кінці палі), *серпантина* (вид кривої в плані, що описується із зовнішнього боку кута повороту траси між двома її напрямками, що сходяться під гострим кутом), *пісочниця* (обладнання для опускання прольотних будівель на значну висоту), *полотно земляне* (споруда, призначена для розміщення конструктивних шарів дорожнього одягу й інших елементів дороги, *валець* (робочий орган самохідного або причіпного котка статичної або вібраційної дії, що переміщається по шару укладеного в дорожній одяг матеріалу або поверхні ґрунтового шару й ущільнює їх), *валок* (елемент рухомої опорної частини з бетону, залізобетону або сталі), *висівки* (відсів, отримуваний при дробленні гірських порід і штучних кам'яних матеріалів, що складається із зерен і часток дрібніше 3–5 мм), *гребінка* (рівномірно розташовані поперечні хвилясті нерівності, що утворюються на щебеневих, гравієвих і ґрунтових покриттях під дією руху транспортних засобів), *шов деформаційний* (проріз, що розділяє монолітне покриття або основу на плиті й забезпечує можливість переміщень плит при зміні температури покриття), *дорожній одяг* (багатошарова конструкція в межах проїжджої частини автомобільної дороги, що сприймає навантаження від автотранспортного засобу й передає його на ґрунт), *кромка шва* (лінія, що утворюється поверхнею бетонної плити й вертикальною її стінкою всередині шва), *сорочка фільтрівного насипу* (шар дрібного каменю, влаштований за принципом зворотного фільтру, який ізолює пористу кам'яну призму згори й з боків від попадання в неї дрібнозему);

– **назв частин тіла істот:** *підощва насипу* (нижня поверхня тіла насипу, що спирається на природний ґрунт), *ребро жорсткості* (елемент зварної суцільноствінчатої металевої балки, що забезпечує стійкість її стінки), *хрящ* (продукт вивітрювання гірських порід у вигляді природного щебеню), *п'ята арки* (частина арки або зведення, безпосередньо або за допомогою опорних частин, що примикає до опори моста й служить для передачі опорної реакції), *тіло опори* (частина масивної опори між оголовком і фундаментом);

– **назв хвороб, фізіологічних станів:** *пυльпа* (суміш із водою зруйнованого ґрунту, що виникає при гідромеханічному способі виробництва земляних робіт), *слізник* (пристрій у вигляді виступу на нижній горизонтальній поверхні краю плити проїжджої частини або тротуарного блоку, що запобігає попаданню води на фасадні поверхні прольотної будови); *випотівання в'язучого* (надлишкова кількість в'язучого, що виступає на поверхню асфальтобетонного покриття внаслідок його температурного розширення або витиснення мінеральним матеріалом), *мертва зона* (зона, яку не може бачити водій при його blind spot або її звичайному положенні), *здуття шару* («повітряна кишеня», здуття, під яким знаходиться порожнина).

Деякі терміни змінюють своє значення, коли відбувається перенесення готових лексем з однієї галузі в іншу з деяким переосмисленням (ретермінологізація): *балкон* (поперечний профіль дороги в гірській місцевості на підходах до мостів або ділянках із крутими схилами, коли частина поперечного профілю розташована над схилом) (з архітектурної ТС), *візирка* (рейка Т-подібної форми, уживана для розбиття земляного полотна або перевірки його рівності на невеликих ділянках) (із військової ТС), *галоп* (розгойдування під впливом вітрового потоку погано обтічних гнучких елементів мосту) (із ТС природничих знань), *ін'єкційна установка* (агрегат для нагнітання розчину при ін'єктуванні каналів пучків після їх натягнення й заанкерування кінців дротів) (з медичної ТС), *кондуктор* (верстатне пристосування для напряму різального інструменту свердлувального верстата при утворенні болтових отворів в елементі конструкції) (з ТС залізничного транспорту), *острівець безпеки* (елемент наземного пішохідного переходу, що влаштовується для поліпшення організації й підвищення безпеки руху) (із ТС природничих знань), *пікет* (точка, що фіксується на місцевості для нівелювання траси) (із військової ТС), *пучини* (деформації дорожнього одягу й земляного полотна, що виявляються взимку у вигляді бугруватості й втрати рівності покриття, а в період відтавання при проїзді автомобілів – у проломах одягу, викликаних зниженням міцності перезволожених ґрунтів земляного полотна) (із ТС природничих знань).

Спостереження дозволяє зробити висновок, що частка термінів УДБТ, утворена лексико-семантичним способом, доволі незначна. Їх виникнення на сучасному етапі не відзначається частотністю, проте все ж залишається актуальним процесом, який ґрунтується на тому, що загальномова лексика стає термінологічною, а терміни інших галузей мають місце в термінополі дорожнього будівництва, що зумовлено прямим тісним зв'язком між звичайною мовою й мовою науки та проникненням метафори й метонімії в терміносистему як закономірних і природних явищ загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Панько Т. І.** Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Львів : Вища шк., 1979. – 148 с.
2. **Паночко М. Н.** Украинская спортивная лексика : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / М. Н. Паночко. – К., 1978. – 20 с.
3. **Марченко В. С.** Основні способи термінотворення / В. Марченко // Культура слова. – 1980. – Вип. 18. – С. 36–40.
4. **Виноградов В. В.** Основные значения лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1958. – № 5. – С. 6.
5. **Полога Л. М.** Ієрархія значень і укладання термінологічних словників / Л. М. Полога // Теорія та прагматика термінологічної лексики : тези доповідей Республ. наук.-метод. конф. – К. : УМК ВО, 1991. – С.79–80.
6. **Кочан І. Н.** Именное словообразование в системе украинской технической терминологии (на материале радиотехники) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / И. Н. Кочан. – Киев, 1987. – 20 с.

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна, м. Харків, вул. Петровського, 25.

E-mail: knishenko@meta.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>

Knyschenko Natalija Petrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University, Ukraine, Kharkiv, Petrovs'kogo Str., 25